

KULTUURMAASTIKULINE ANALÜÜS

Saaremaal, Kihelkonna vallas, Rootsikülas asuva Mati katastriüksusele (30101:003:0930) eluhoone ehitamise mõju väljaselgitamiseks Vilsandi rahvusparki kultuuripärandile.

1.ÜLDIST.

1.1.Vastavalt Vilsandi rahvusparki (edaspidi RP) kaitse-eeskirja ning välispiiri kirjelduse kinnitamise määruse Osa I, Üldsätted, punkt 4. jaguneb rahvusparki maa-ala vastavalt kaitsekorra eripärale ja majandustegevuse piiramise astmele kolmeks vööndiks: loodusreservaadiks, sihtkaitsevööndiks ja piiranguvööndiks.

1.2.Mati mü kinnistu asub rahvusparki piiranguvööndis, (vastavalt RP kaitsekorralduskavale 2012-2016 lk 7. joonis 1) ajaloolises Rootsikülas, Kihelkonna-Papisaare maanteest Abaja lahe pool. Nimetatud külaosa on struktuurilt tüüpiline ridaküla, kus hooned asuvad külatee Lüllelahe poolses küljes ning Abaja lahe poolses küljes on paiknenud talude rohumaad ja põllud. Kavandatava hoone asukoht jääb muinsuskaitsealuse kinnismälestise, Kihelkonna - Papisaare munakivitee äärde, kohta, mis 18.saj kaartideltalates kannab paiganimi: Jõe Põlde Alune. See on elamute ja põldude ning mere vaheala - rannaniit.

2.AJALOOLINE MAASTIK

2.1.Saare maakonna teemaplaneeringu „Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused“ eelnenud alaprojektis „Saaremaa väärtuslikud maastikud“ selgitati välja, kirjeldati ja kaardistati väärtuslikud maastikud.

2.2."Üleriigilise planeeringu Eesti 2030+" koostamisel on lähtutud arusaamast, et ajalooliselt väljakujunenud asustussüsteem ja maastikustruktuur on Eesti kultuuri ja ajaloolise järjepidevuse üks olulisi väljendusi ning rahvuslikku identiteeti ja keskkonnakvaliteeti kindlustav tegur. Looduskeskkonna hea seisundi säilitamine ja edasine parandamine on Eesti ruumilise korralduse, asustuse, maakasutuse, transpordi, energeetika ja kogu majanduse arengu üks oluline baastingimus.

2.3.Saare maakonna teemaplaneeringu „Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused“ eelnenud alaprojektis „Saaremaa väärtuslikud maastikud“ käsitatakse Vilsandi rahvusparki 1. klassi väärtusliku maastikuna, mille kaitse ja hoolduse tagamiseks väljatoodud põhimõtete hulgas on ka traditsioonilise maastikustruktuuri, muuhulgas külade struktuuri säilitamise vajadus.

2.4.Vilsandi kaitsekorralduskava 2.4. Maastik 2.4.1. Pärandmaastikud: Vilsandi rahvusparki pärandkultuurmaastiku üheks komponendiks on põline asustumuster.

2.5.Rahvusparkis olevate külade ümber ja sees paiknevad tihedad kivi-aedade read. Kiviaiad rajati selleks, et takistada loomade liikumist, puhastada pinnast kividest, ladustada kive või märgistada piire talude vahel.

Kuna kiviaiad rajati karjamaade ja põldude ümber, nende piiridele, siis on nendest tänaseks kujunenud biotoopide piirialad. (Mutso, käsikiri, 2012) Kiviaedadel kasvav taimestik soodustab suuremat liigirikkust, kui kõlvikutel. (Rennu 2007) Tänu kiviaedade säilimisele on palju lihtsam tuvastada ajalooliste kõlvikute piire ja aru saada kuhu kõlvikuid taastada. Kõlvikute struktuur ja elamupaikade struktuur on üks tervik. Kujunenud üheskoos.

Kiviaedu rajati palju külade äärde, et kariloomi taluhoovidest eemal hoida ning sadakond aastat tagasi hakati rajama kiviaedu maanteede äärde, et loomad liiklust ei takistaks. (Lukas, Rennu 2010). (Kivi)aedade rajamine on olnud läbi ajaloo tänaseni reguleeritud "üldiste prukidega", mis ajalooliselt kehtisid külaühiskonnas tavaõigusena, ning mis on rahvasuust üles kirjutatud ja sätestatud seadusega. (Saaremaa aedade seadus.).

3.RANNIKUMAASTIK JA MEREMAASTIK

3.1.Seoses maakerkega võib rannikul jälgida väga vahelduvat mere poolt mõjutatud maastikku, mille osaks on astangud, rannavallid, eri vanusega maasääred, rannikuluited, primaarseid rannaniidud ja rannikujärved (Varep 1983). Vilsandi RP alale on iseloomulik ka äärmiselt suur rannatüüpide mitmekesisus. Rannikumaastiku puhul tuleb esile tõsta selle looduslikkust st rannik ei ole täis ehitatud. Erandi moodustavad ajaloolised lautrikohad, kus on olnud hooajalised kütteta võrgumajad (ja mõnel pool lisaks küttega soemaja) vahetult rannas.

Lautrikoht on paatide randumiseks ja veeskamiseks looduslikult sobiv koht. Ajalooliselt väljakujunenud sobivad lautrikohad on kirjeldatud Vilsandi RP kaitsekorralduskavas lk. 101 joonis 15. Selle põhjal ei asu Mati mü-l ajaloolist lautrikohta ega ole põhjust taastada võrgumaju ega soemaja.

3.2.Vastavalt kaitsekorralduskava lk.93, joonis13. Poollooduslike koosluste hooldamise prioriteetsus lähtuvalt poollooduslike koosluste hoolduskavast , asub Mati mü-l III-prioriteetsusega ala.

3.3.Vastavalt kaitsekorralduskava lk 104, joonis 16.a.võsa lõikamist vajavad alad, asub selline ala Mati mü-l. Võsa lõikmine on vajalik vaadete avamiseks Kihelkonna - Papisaare teelt merelahele.

3.4.Vastavalt kaitsekorralduskava lk. 44 joonis 6b asub Mati mü-l rannaniit.

3.5. Vastavalt kaitsekorralduskava lk. 37 joonis 5, asub siin allikasoo. Ehitamiseks valitud asukoht on vaid umbes 1,5 m kõrgemal merepinnast.

4.KÜLA STRUKTUUR

4.1.Üldplaneeringu (edaspidi ÜP) tekstidokumendis "Lähteandmestiku Koond", lk 17, lõigus Väärtuslikud maastikud, on väljendatud põhimõtted, mida tuleb jälgida väärtuslike maastike kaitse ja hoolduse tagamiseks:

/.../

- hoida traditsioonilist maastikustruktuuri (üldine maakonna asustumuster, külade struktuur, teedevõrgustik ja maastiku väikeelemendid);

4.2.Tegemist on uue elamuala loomisega ühele hoonele olukorras, kui piirkonnas leidub veel hoonestamata ajalooliselt väljakujunenud elamualasid.

4.3.Detailplaneering (edaspidi DP) elamuala loomiseks maanteest Abaja lahe poole on vastuolus:

4.3.1. ÜP tekstidokumendis "Lähteandmestiku Koond", lk 17 lõigus "Väärtuslikud maastikud" väljendatud põhimõttega kaitsta väärtuslikku maastikku külade struktuuri hoidmise kaudu.

4.3.2. Vilsandi RP kaitse-eeskirja eesmärgiga kaitsta kultuuripärandit, mille osa on ka külade struktuur.

4.4.Vaadeldava Rootsiküla küla asustuse struktuur on vastavalt käibelolevale külatüüpide jaotusele ridaküla, millele on läbi dokumenteeritud ajaloo iseloomulik eluhoonestuse (elamute) paiknemine Kihelkonna - Papisaare munakivitee Lüllelahe poolsel küljel (ridaküla - külatüüp, kus hooned asetsevad ühel pool külatänavat).

4.5.Saare maakonna teemaplaneeringu „Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused“ eelnenud alaprojektis „Saaremaa väärtuslikud maastikud“ selgitati välja, kirjeldati ja kaardistati väärtuslikud maastikud.

4.5.1.

"Saaremaa väärtuslikud maastikud" 4.2.2. Asustuse suunamine Rohelise võrgustiku aladel, kus eesmärgiks on koosluste ja bioloogilise mitmekesisuse säilitamine, tuleb eelistada

ajalooliste asustusalade taaskasutust või mõningast laiendamist. Ajaloolised talukohad ja külad on enamasti ka mööda teid ligipääsetavad ja looduslikelt tingimustelt (nt reljeef, päikesele ja tuulele avatus, vee kättesaadavus) elamiseks sobilikumad.

4.5.2.

"Saaremaa väärtuslikud maastikud" 5.2. "Üldised ehitustingimused" on sõnastatudvajadus säilitada traditsioonilised rannaalad, iseloomulik asustus, hea põllumaa ning tagada rannale juurdepääs. See tingib ehitustegevuse piiramist ranna-alal.

5.VAATELISUS

5.1."Saaremaa väärtuslikud maastikud" 2.2.2. maakasutustingimused:

Uusi ehitisi ja maakasutust tuleb sobitada vanade ehitustega nii, et need moodustaksid ehitusliku ja visuaalse terviku. Olemasolevatel hoonestatud aladel ehitamisel (sh rekonstrueerimine ja renoveerimine) tuleb järgida väljakujunenud traditsioonilisi ehitusmahtusid ja hoonestuse struktuuri.

5.2. "Saaremaa väärtuslikud maastikud" 3.4. Ilusad vaatekohad:

Ilus teelõik tähendab, et teelt vaadeldav maastik on kaunis ja vaheldusrikas. Sellised teelõigud kulgevad Saaremaal reeglina mere ranna lähedal ja neilt avanevad vaated merele ja rannale. Enamasti on need seotud esteetilise ja puhkeväärtusega maastikega. Ilusate teelõikudega seotud suuremad probleemid on vaadete sulgemine ehitistega (pms suvilaehitus) või vaadete kadumisega võsastumise ja metsastumise tõttu. Üld- ja detailplaneeringutes tuleb ehitustingimuste seadmisel arvestada ilusatel teelõikudel vaadete säilitamise või avamise vajadusega.

6.VÕRDLUS TEISTE RAHVUSPARKIDEGA

6.1.Tulenevalt kultuuripärandi kaitse vajadusest on rahvusparkide senises praktikas lubatud uusi elamuid ehitada vaid praegustele hoonestusaladele või kunagistele talukohtadele. (Selle tingib pärandkoosluste biotoopide kaitse ja taastamise vajadus maastikus, kuna kaitstavad ja taastatavad kooslused on välja kujunenud pika põllumajandusliku ja karjakasvatuse ajaloo jooksul, mil vastavatest vajadustest lähtuvalt tzoneeriti maastik põllumajanduslikeks kõlvikuteks sobivaks ja ülejäävad paigad jäid elamutele).

6.1.1.Karula rahvuspargis kehtib jätkuvalt taoline kord.

6.1.2.Lahemaa rahvuspargis kehtib alusuuringutele toetuv tzoneering, mis jaotab külad nelja gruppi. Alates säilitusalast, kus on uute elamualade rajamine täiesti keelatud. Lõpetades uus- elamute arendusaladega. Jaotus on vastav säilitatavate väärtuste paiknemisele maastikus.

6.1.3.Matsalu rahvuspargis on teostamisel vastav alusuuring, mis arvestab olemasolevat külastruktuuri, vaatelisust, väärtuslike maastike paiknemist koos teiste maastikuliste pärandkultuuri objektidega. Samuti toob välja alad, kus paiknevad vähema kaitsevajadusega piirkonnad, kuhu on lubatud uute hoonestusalade rajamine.

6.1.4.Vilsandi rahvuspargi territooriumil pole vastavat alusuuringut tehtud.

7.ANALÜÜSI JÄRELDUSED

7.1.Arvestades Vilsandi rahvuspargi kultuuripärandi kaitse eesmärke:maastikuliselt on vastavalt mere taandumisele ja maapinna tõusule ajalooliselt järk - järgult hõlvatud uusi alasid. Seda on tehtud arvestusega, et kõige viljakam maa, mida napib, reserveeritakse põldudeks ning metsale. Lisaks on põlluks kvalifitseerumisel oluline väike maapinna kalle põllu külgede poole, et vee-režiimi reguleerida ja selle abil toetada saagikust. Vähemväärtuslik maa jaotub niitudeks ja karjamaadeks. Põllutööde tegemise tehnikale vajatakse ruumi, siis põlluks sobimatud väiksemad künkad jäävad elamu õuealadeks. Suuremad teed kulgevad piki rannavallide seljandikke, väikse-

mad jaotusteed jäävad vahealadele. Taoline maastikujaotuse loogika on toetatud saare aluspinnasest, mere mõjust ja on otstarbekas ning ajalooliselt ennast õigustanud põllumajandusliku ja karjakasvatuse ühiskonna tingimustes. Selle tulemina tekkinud pärandkooslusi rahvusparkis säilitatakse ja taastatakse. Saartele iseloomulikult on ajalooliselt väljakujunenud maastikujaotus fikseeritud saari katvates kiviaedade süsteemides. Vastavalt piirkonna maastiku reljeefi ja pinnase koostise omadustele ning sotsiaalsetele protsessidele on kujunenud erinevad külade struktuuri-tüübid (Mutso, 2012).

7.2. Külastruktuurilt paiknevad Rootsiküla Papisaare tee äärsed eluhooned ridakülana. Rannikuala ridakülas on eluõued tavapäraselt merest kaugemal, teisel pool külatee ääres, viljakama pinnasega alal, põldude läheduses. Mere pool tee ääres asetsevad ribadena karja- või niidualad, vahel ka tõusuvee eest kivivallidega kaitstud rannapõllud. Taolise struktuuri alusel majandades on tulemuseks võrdlemisi lage maastik, kus üksikpuud kasvavad biotoope eraldavate kiviaedade ja väravate ääres, ning õuepuud taluõuedel. Tänapäevastunud maastikupilt on sellest tunduvalt erinev. Rahvusparki kaitsekorralduskava seab eesmärgiks järk-järguliselt põllumajanduslik - karjakasvatuse maastikupildi taastamise.

8. SARNASTE OLUDEGA NAABERKINNISTUTE SEISUKOHALT

Mati kinnistu detailplaneeringuga nõustumisel luuakse pretsedent, mille tagajärjel ei ole võimalik juhtida elamuehitust kaitse-eeskirjaga ette nähtud suunas: esimeses järjekorras taaskasutusele võtta ajaloolised elamukohad. Peale alusuuringute läbiviimist ja maastiku- ja asustusstruktuuride väärtuste määramist on nende tulemusi võimalik kasutada uute elamualade piiritlemisel.

9. KOKKUVÕTE

9.1. Maastikuliselt

Kuigi planeeritav hoone oleks vaateliselt haljastusega varjatud, siis maastikuväärtuste ja külade struktuuri kaitse seisukohast on Mati maaüksuse hoonestamine vastuolus Vilsandi RP kaitse-eesmärkide ja kehtiva Üldplaneeringu Lähteandmestikus väljendatud aluspõhimõtetega.

9.2. Küla struktuurilt

Rootsiküla on ranna ridaküla, kus hoonestus on ajalooliselt olnud rannast eemal, teisel pool rannateed. Tee ja ranna vahel on asunud Jõe Põlde Alune rannaniit. Külastruktuuri aspektist ei ole selle paiga hoonestamine kooskõlas küla struktuuriga.

9.3. Vaateliselt

Mati mü asub Muinsuskaitsealusel Kihelkonna-Papisaare munakivitee ääres, merelähedasel rannaniidul. Ajalooliselt kaartidele on kantud kohanimi Jõe Põlde Alune. Siin on ette nähtud võsa mahalõikamine ja vaadete avamine teelt merelahele. Ehituse realiseerumisel paistaks hoone teelt silma ka tänapäevastunud maastikul.

9.4. Võrdluses teiste rahvusparkidega

Karula RPs on uushoonestamine lubatud vaid olemasolevate tühjaksjäänud elamukohtadel. Lahemaa RPs väärtuslikumatel aladel on uushoonestamine lubatud vaid olemasolevate tühjaksjäänud elamukohtadel. Alusuuringuga on jagatud territoorium neljaks eri kaitsestrateegiaga alaks. Matsalu RPs on alusuuring tegemisel.

9.5. Sarnaste oludega naaberkinnistute seisukohalt

Mati kinnistu DPga nõustumisel luuakse mittesoovitav pretsedent. Eiratakse kaitse-eeskirja ja ÜP eesmäärke.

10. ANALÜÜSI SOOVITUSED

Kuna käesoleva analüüsi töö maht ei võimalda läbi viia alusuuringuid väärtuslike maastike ja asustusstruktuuride määratlemiseks, siis on soovitatav Vilsandi rahvuspargi territooriumile planeerida asustuse ja maastiku alusuuringute läbiviimine. See on vajalik selleks, et edaspidi iga üksikjuhtumi puhul oleks otsustamisel abiks võtta üldpilt - kus on väärtuslikud maastiku-ja asustusstruktuurid kus lubada vaid ajalooliste elamukohtade taashoonestamist ja kus on sobivad alad uute elamukohtade loomiseks. Alusuuringute tulemused on soovitatav esitada viisil, mis võimaldab neid kasutada tulevaste detailplaneeringute ja üldplaneeringu koostamisel, kuna ajalooliselt on maakerke tagajärjel tekkinud ja kasutusele võetud uusi hoonestamiseks sobilikke paiku. Kindlasti tuleks see teha korraga suuremal alal: kas kogu Vilsandi RP territooriumi või korraga valla territooriumi rannaalale. See on vajalik tervikpildi saavutamise nimel, kuna rannaalale jäävad ka ajaloolised lautrikohad, mis on samuti olnud hoonestatud.

Alusuuringute planeerimisel on soovitatav kaardistada ka väärtuslikud vaated ning linnuvaatlusalad, et vaateornide ning - varjete rajamine rannaalal viia kooskõlla asustusstruktuuri kaitse eesmärkidega.

Põhjalikud alusuuringud ja nende ülevaatlik esitamine aitab ära hoida kulukaid pärandkultuuri alaseid vaidlusi edaspidi ning selgitada üldsusele arusaadavamalt säilitamisväärsete väärtuste olemust. Kuni uuringute valmimiseni on soovitatav kõigi uusehituste lubade menetlemine ajutiselt peatada.

11. KASUTATUD KIRJANDUS

Rennu, M (2007) Eesti traditsioonilised kiviaiad: etnograafia ning kultuurirollid. Magistritöö. Tartu Ülikool Ajaloo osakond Etnoloogia õppetool.

Saaremaa aedade seadus. Eesti Rahva Muuseum, KV 802-1:529.

Troska, G. Eesti külad XIX sajandil.

Kull, T. (2003) Haritava maa ja sellega seotud maastikuelementide bioloogilise mitmekesisuse seisundi hindamine (lõpparuanne). – Käsikiri EPMÜ zooloogia ja botaanika instituudis. Tartu.

Mutso, M. (2012) PhD teesid. Käsikiri.

Analüüsi koostas:

OÜ Ateka

reg nr 11328488

Mikk Mutso,

arhitekt MSc

+ 372 5303 5572

mikk.mutso@gmail.com